

Ώρες αργίας (1931)

Πολιτισμός / Λογοτεχνία - Φιλολογία

Ηρακλής Ψάλτης, φιλόλογος

Το δεύτερο βιβλίο του Θεοτοκά -μετά το *Ελεύθερο Πνεύμα*- έχει επίσης δοκιμιακό χαρακτήρα και αποτελείται από τέσσερις νοηματικές ενότητες με τίτλους: «Αντιφάσεις της μοναξιάς», «Επιστολή σε μια φίλη επαρχιώτισσα», «Μια γυναίκα σ' ένα τραίνο», «Η Θεά» και συμπληρώνεται από ένα σύντομο πρόλογο και επίλογο. Τα κείμενα αυτά, μας πληροφορεί, γράφηκαν σε ώρεςσχόλης και κάποιες σελίδες τους για να τον διασκεδάσουν, πριν τον πάρουν τα χρόνια και σοβαρευτεί,^[1] και τα χαρακτηρίζει ψυχογραφικά δοκίμια με μορφή εσωτερικών μονολόγων και διαλόγων.^[2]

«Αντιφάσεις της μοναξιάς»

Αφόρμηση για το πρώτο και εκτενέστερο κείμενό του υπήρξε ένα διαζύγιο, που επρόκειτο να εκδοθεί λόγω «ασυμφωνίας χαρακτήρων». Ο νομικός αυτός όρος θα τον παρασύρει σε μια σειρά σκέψεων και συνειρμών που έχουν θέμα τους την ανθρώπινη μοναξιά. Αναρωτιέται, εξ αρχής, πως μπορεί ένας άνθρωπος να

συμφωνήσει με κάποιον άλλον, αφού συχνά διαφωνεί με τον εαυτό του για το ίδιο ζήτημα.

Έχει βραδιάσει και ο μοναχικός αφηγητής δυσκολεύεται να αποφασίσει αν θα κατευθυνθεί προς το Ζάππειο, το οποίο σχολιάζει ότι είναι και λογοτεχνικά αναξιοποίητο,^[3] ή προς το Φάληρο. Σταματώντας στη διασταύρωση Πανεπιστημίου και Πατησίων κοιτάζει το πλήθος των ανθρώπων που βρίσκονται στους δρόμους και το αισθάνεται ως «συνωστισμό ψυχών».^[4] Αρχικά, βλέπει μια αδιαφοροποίητη μάζα να ακολουθεί ένα ρυθμό, μέρος της οποίας είναι και ο ίδιος, στη συνέχεια όμως διακρίνει σε αυτήν ξεχωριστές ατομικότητες που αποτελούν μια αναδημιουργία του σύμπαντος και η καθεμιά της βιώνει τη ζωή με διαφορετικό τρόπο. Παρόλη αυτήν την ασυμβατότητά τους οι άνθρωποι επικοινωνούν, δημιουργούν σχέσεις, επιδιώκουν κοινούς στόχους, δημιουργούν κράτη. Προσθέτει στη συνέχεια ότι ο διπλανός μας αποτελεί μια Σφίγγα, ένα αίνιγμα, που χαμογελά μυστηριωδώς στην έρημο και έτσι η φωνή μας, φωνή βοώντος εν τη ερήμω, αποτελεί όχι έλλειψη ή απουσία επικοινωνίας, αλλά επιβεβαίωση της δικής μας ύπαρξης. Το δράμα της ανθρώπινης μοναξιάς το προαισθάνεται ο αφηγητής μας από την παιδική του ηλικία μέσω των «μεγαλίστικων» διαβασμάτων του.

Παρουσιάζει στη συνέχεια τη μοναξιά ενός ζευγαριού. Δύο άνθρωποι ερωτεύονται, χωρίς όμως να έχουν γνωριστεί ουσιαστικά. Έτσι, προσπαθούν οι ψυχές τους να συναντηθούν, αλλά προσκρούουν σε τείχος. Η προσπάθεια αυτή αρχικά είναι επίπονη, αλλά σταδιακά, λόγω του ατελέσφορου του εγχειρήματος, υποχωρεί και ατονεί. Τέλος, έρχεται ο συμβιβασμός και η ρουτίνα, η πλήξη κι η

μοναξιά, που αποτελούν και τη μοναδική πραγματικότητα του ζευγαριού.

Στη συνέχεια αναλύει πως διαχειρίζονται τη μοναξιά τα φύλα. Τον άνδρα, τον αγγίζει, ίσως, λιγότερο, γιατί, υποστηρίζει, έχει ποικιλία ενδιαφερόντων, κοινωνικών, πολιτικών, επιστημονικών, επαγγελματικών, και γι' αυτό δεν προσκολλάται αποκλειστικά στον έρωτά του. Αντιθέτως, η γυναίκα δεν έχει τέτοιες επιλογές, αφού η φύση της γυναίκας είναι η αγάπη κι' άλλο τίποτα, αφού ολόκληρη η πλάση γυρεύει από τη γυναίκα αγάπη.[\[5\]](#)

Σ' αυτόν το λόγο αποδίδει και το ευσυγκίνητό της, όταν παρακολουθεί κινηματογράφο ή θέατρο, αλλά, σύμφωνα με τον αφηγητή, δεν συγκινείται για το θέαμα που παρακολουθεί, αλλά για τον ίδιο της τον εαυτό και τα αδιέξοδά της.

Έπειτα, διευρύνοντας την οπτική του θέματός του αναφέρεται στους Έλληνες. Αυτοί συνομιλούν διαρκώς και η συζήτηση, ο διάλογος, αποτελεί το πρώτο βήμα απομάκρυνσης από τη μοναξιά, ενώ συγχρόνως αποτελεί και βασική προϋπόθεση συμβίωσης και ανάπτυξης πολιτισμού. Διευκρινίζει, όμως, ότι πρόκειται για εξωτερική, επιδερμική επικοινωνία και όχι βαθύτερη συνεννόηση ψυχών. Έστω και αυτή, η πρώτη συνάντηση, τον κάνει αισιόδοξο ότι μπορεί να ακολουθήσει και η ουσιαστικότερη, η επιθυμητή, αφού έχει, ήδη, γίνει το πρώτο βήμα· γι' αυτό: Όλα είναι πιθανά: ιδού η αλήθεια [του][\[6\]](#)

Η συνάντηση των ψυχών θεωρείται ένας δυσκολοκατάκτητος στόχος, όχι όμως και ακατόρθωτος. Ο συγγραφέας μάς τον περιγράφει αναλυτικά δίνοντάς του, ακουσίως, και κάποια ανεπαίσθητη χριστιανική χροιά:

Όταν η ψυχή με τη δύναμη της αγάπης, αγγίσει μιαν άλλη ψυχή μεσ' στο χάος, και της δώσει ό,τι καλύτερο διαθέτει, και της πάρει ό,τι καλύτερο της βρει, θα λυτρωθεί από το καύκαλό της, από τη τυραννία του εγώ, θα ακουμπήσει και θα ξαποστάσει στην αγκαλιά της ανθρωπότητας. [...] Είναι η μόνη σωτηρία τους.[\[7\]](#)

Κλείνει το πρώτο του κείμενο με αναφορά στη δική του μοναξιά μέσω της καταγραφής τού εσωτερικού διαλόγου των «δύο» του εαυτών, του «καθωσπρέπει» και του «αναιδούς». Ο πρώτος είναι κοινωνικός, ενδιαφέρεται για τους συνανθρώπους του και ονειρεύεται την σωτηρία τους, ενώ ο δεύτερος δίνει προτεραιότητα στο ξεχωριστό άτομο, αδιαφορεί για τον πλησίον του και επιζητεί την ατομική του σωτηρία. Αποκαλύπτει, μάλιστα, στον πρώτο ότι δεν τον τρομάζει τόσο το άπειρο, το χάος και το άδηλο της πνευματικής προσπάθειας, όπως ισχυρίζεται, όσο η μοναξιά του.

Στο τέλος του περιπάτου ο μοναχικός αφηγητής δεν επιλέγει καμία από τις

επιλογές του αρχικού του διλήμματος, Ζάππειο ή Φάληρο, αλλά καταλήγει στην οδό Σταδίου, για να δει τις ταινίες που παίζονται στους κινηματογράφους και ενδεχομένως να παρακολουθήσει κάποια από αυτές.

«Επιστολή σε μια φίλη επαρχιώτισσα»

Το κείμενο αποτελεί επιστολή προς κάποια φίλη του νησιώτισσα, τη Φροσύνη, την οποία στέλνει μόλις, σχεδόν, επιστρέφει στην Αθήνα από το νησί. Σ' αυτήν της αναφέρει μεταξύ των άλλων και τα συστατικά στοιχεία του βαθύτερου εαυτού του. Της γράφει ότι αποτελεί μια σύνθεση τριών διαφορετικών ανθρώπων, ενός καλού νοικοκύρη, εργατικού και με φαντασία νησιώτη (ενός Χιώτη), ενός ανήσυχου Βυζαντινού διανοούμενου (Κωνσταντινοπολίτη) και τέλος ενός άχρωμου κοσμοπολίτη (Ευρωπαίου). Η αναφορά στο βυζαντινό εαυτό του είναι εκτενέστερη και αποκαλυπτικότερη:

Στη μεσαία ζώνη κατοικοεδρεύει ένα υποκείμενο πιο ανήσυχο και πιο ανησυχητικό, ένας εμπαθής Βυζαντινός, μισό καλόγερος και μισός λογιώτατος, ιδεαλιστής κάποτε ως το μυστικισμό και διανοούμενος ως το σχολαστικισμό, που τρελαίνεται για παλιά κιτάπια, για διαλεκτική και για λυσσιασμένους δογματικούς αγώνες.[\[8\]](#)

Ο νεαρός, τότε, 26χρονος Θεοτοκάς φαίνεται ότι διέθετε σε μεγάλο βαθμό αυτογνωσία, γιατί ο «βυζαντινός» του εαυτός τον συνοδεύει, όπως θα φανεί και στη δική μας εργασία, σε ολόκληρη την πνευματική του διαδρομή.

Στη συνέχεια της γράφει για τους περιπάτους και τις συζητήσεις τους στο νησί, για την ομορφιά και την ελκυστικότητά της, αλλά και για το «κλείσιμο» στον εαυτό της και τη μοναξιά της. Υμνεί την ωραιότητα του ελληνικού νησιού, τη ναυτοσύνη και τις πειρατικές παραδόσεις της φυλής, με πρώτο μέντορα σ' αυτές τον βασιλιά της Ιθάκης.

Η φθινοπωρινή Αθήνα απογοητεύει το συγγραφέα, γιατί, ενώ όλοι μιλούν για ηθική κρίση, κανένας δεν προτείνει λύσεις. Υπάρχει όμως στον επίλογό του η «στωικίζουσα» πρόταση - λύση του συγγραφέα μας:

Ας καλλιεργούμε το περιβόλι μας [την Ελλάδα] και μη γυρεύουμε τη γνώμη κανενός. Η γη [η παράδοση(;)], νομίζω, είναι γόνιμη, και σκάψε - σκάψε κάτι μπορεί να βγει.[\[9\]](#)

«Μια γυναίκα σ' ένα τραίνο»

Το ανάλαφρο αυτό κείμενο έχει θέμα την τυχαία συνάντηση του συγγραφέα με μια νεαρή γυναίκα αγνώστου εθνικότητας σε τρένο με την οποία συνταξιδεύουν στην Ευρώπη. Ο αφηγητής την φλερτάρει διακριτικά, αλλά δε φαίνεται να ευοδώνεται η προσπάθειά κατάκτησής της, αφού η κυρία θα αποβιβαστεί σύντομα από το τρένο. Στο αποχαιρετισμό αφήνεται μια ελπίδα συνάντησής τους στο μέλλον.

Στο σύντομο αυτό κείμενο μεταξύ των άλλων διακωμωδεί τον καθωσπρεπισμό και τον ηθικισμό των Άγγλων [\[10\]](#), ενώ γίνεται διττή αναφορά στο θάνατο. Η πρώτη σχετίζεται με τη δύναμη της τέχνης να απαθανατίζει το δημιουργό και να διατηρεί ζωντανή τη μνήμη του και την εποχή του στις επόμενες γενιές μέσω του έργου του, ενώ η δεύτερη παρωδεί το δικό του θάνατο μέσα σε τρένο. Η «επιθυμία» του αυτή προέκυψε λόγω της αβέβαιης, μέχρι τότε, έκβασης τού φλερτ και αποτελούσε μια μορφή έσχατης «φυγής» του.

Η νεαρή του, τότε, ηλικία είναι, μάλλον, ασύμβατη με σκέψεις και ανησυχίες θανάτου, έστω κι αν αυτές συνδέονται με την απαθανάτιση δημιουργού, του εαυτού του (;), ή είναι παιγνιώδεις. Φαίνεται, όμως, ότι αποτελούσε ένα ζήτημα που τον προβλημάτιζε και τον απασχολούσε, ακόμα και σ' αυτήν την ηλικία, αποκαλύπτοντας συγχρόνως και την πνευματική του ωρίμανση.

Η Θεά

Στο τελευταίο του κείμενο, όπως αναφέρει στην εισαγωγή του, προσπαθεί να δώσει απαντήσεις σε σοβαρά ή σοβαροφανή ερωτήματα.[\[11\]](#) Θέμα του είναι οι ανεξάντλητες δυνατότητες της γραφής, ιδίως, της λογοτεχνικής. Ο συγγραφέας θα συνειδητοποιήσει αυτήν την αλήθεια μετά το «άγγιγμα» της Θεάς και θα αφιερωθεί σ' αυτήν. Η Θεά τον καθοδηγεί σ' αυτό του το «τόλμημα» και την υπακούει σε όλες τις ιδιοτροπίες της. Στη διάρκεια αυτής της άοκνης συγγραφικής του προσπάθειας αναρωτιέται, κάποια στιγμή, για το μάταιο του εγχειρήματός του, αναλογιζόμενος πεσιμιστικές στωικές απόψεις.[\[12\]](#) Η Θεά, όμως, του απαντά ότι όλα αυτά που κάνει γίνονται για τον ίδιο και όχι για τους άλλους, νοηματοδοτούν και δικαιώνουν τη δική του ζωή. Του αναφέρει, στη συνέχεια, ότι τόσο η παρουσία του ίδιου όσο και ολόκληρου του σύμπαντος δεν χρησιμεύουν σε τίποτα απολύτως. Παρόλα αυτά, συνεχίζει η Θεά, αυτή η πραγματικότητα η μηδενιστική δεν θα πρέπει να τον καταβάλλει, αντιθέτως, οφείλει να σταθεί όρθιος και να μην προδώσει την ψυχή του, τον βαθύτερο εαυτό του, από τον οποίο και θα λάβει την ουσιαστική αμοιβή του.

Και στο κείμενο αυτό διακρίνεται κάποια μορφή απαισιοδοξίας, πεσιμισμού, γίνεται μνεία στο θάνατο και συναντάται επίκληση της στωικής φιλοσοφίας.

Επίλογος

Στο σύντομο επίλογό του παραθέτει δύο σκέψεις του Μάρκου Αυρηλίου και ένα δικό του άτιτλο σονέτο στωικής εμπνεύσεως.[\[13\]](#)

Κριτική

Για το έργο του αυτό δημοσιεύεται την χρονιά της έκδοσής του, το 1931, μια θετική κριτική στη *Νέα Εστία*. Επισημαίνεται σ' αυτήν ότι, παρά τη αρχική δήλωση του συγγραφέα, ότι προσπαθεί να καινοτομήσει και να συνθέσει κάτι καινούργιο, είναι εμφανώς επηρεασμένος από ξένους συγγραφείς, που έχουν γράψει ανάλογα πεζογραφήματα, τους Μπαρρές, Μοντερλάν, Σταντάλ, και έναν Έλληνα, τον Ίωνα Δραγούμη. Ο μηδενισμός, συνεχίζει, που διαχέεται σε όλο του το έργο δεν έχει κάτι το ζοφερό και στυγνό ούτε το οξύ και δραματικό, είναι ένας μηδενισμός γαλήνιος και υποτεταγμένος.[\[14\]](#)

Τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από τις *Ωρες αργίας* είναι ένας ήπιος πεσιμισμός, οι αναφορές του στο θάνατο και, κυρίως, η επίκληση της στωικής φιλοσοφίας. Πρόκειται για μια φιλοσοφική σχολή που γεννήθηκε στην Αθήνα τα ελληνιστικά χρόνια, από τον Ζήνωνα τον Κιτιέα, όταν είχε διαμορφωθεί μια παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα στην ανατολή με την παρουσία του

Αλέξανδρου και των διαδόχων του, επηρέασε καθοριστικά τη ρωμαϊκή φιλοσοφική σκέψη και επιβίωσε μέχρι τις μέρες μας. Στόχος της είναι η ευτυχία του ανθρώπου, η οποία στηρίζεται σε μια βιοθεωρία θεμελιωμένη σε επιστημονική, λογική, βάση και στην πεποίθηση ότι η κατάκτησή της εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο. Έχει, επίσης, κοσμοπολιτικό χαρακτήρα, απουσιάζουν οι ιδιαίτερες μεταφυσικές ανησυχίες, επιδιώκει την κατάκτηση της ενάρετης ζωής με το «κατά φύσιν ζην», και την επιτυχή διαχείριση των παθών του ανθρώπου.^[15] Προφανώς η στωική φιλοσοφική σκέψη ανταποκρινόταν στις ιδεολογικές ανάγκες και αναζητήσεις του νεαρού τότε Θεοτοκά.

Παραπομπές:

[1] Γ. Θεοτοκάς, «Πρόλογος», *Ωρες αργίας* (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1961) σ. 9.

[2] Γ. Θεοτοκάς, «Πρόλογος», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 7.

[3] Θα το αξιοποιήσει αργότερα στην *Αργώ*.

[4] Γ. Θεοτοκάς, «Αντιφάσεις της μοναξιάς», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 18.

[5] Γ. Θεοτοκάς, «Αντιφάσεις της μοναξιάς», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 28. Αυτή τη θέση του, ότι η φύση της γυναίκας είναι η αγάπη, ο έρωτας, θα την αναιρέσει σε μια ηρωίδα του, την Ιφιγένεια Χριστοφή, στο μυθιστόρημά του *Το δαιμόνιο*: «Δεν θέλω αγάπη. Δεν έχω ανάγκη από τις καρδιές σας. Τί μου τις χαρίζετε; Τί να τις κάμω; Πηγαίνετε να τις δώσετε εκεί που παρακαλούν, που κλαθμυρίζουν, που ζητιανεύουν για αγάπη, για στοργή, για ευτυχία. Ο κόσμος είναι γεμάτος ζητιανιά. Τί έρχεστε σε μένα;» (Γ. Θεοτοκάς, *Το δαιμόνιο*, ό.π., σ. 69).

[6] Γ. Θεοτοκάς, «Αντιφάσεις της μοναξιάς», *Ωρες αργίας*, ό.π., 33.

[7] Γ. Θεοτοκάς, «Αντιφάσεις της μοναξιάς», *Ωρες αργίας*, ό.π., 34.

[8] Γ. Θεοτοκάς, «Έπιστολή σε μια φίλη επαρχιώτισσα», *Ωρες αργίας*, ό.π., 48.

[9] Γ. Θεοτοκάς, «Έπιστολή σε μια φίλη επαρχιώτισσα», *Ωρες αργίας*, ό.π., 64. Παραπέμπει σε κάποιο βαθμό στο «Ένδον σκάπτε» του Μάρκου

Αυρηλίου (*Τα εις εαυτόν*, ια, 14).

[10] Γ. Θεοτοκάς, «Μια γυναίκα σ'ένα τραίνο», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ.69: «Θα περιμένουμε λίγην ώρα στον αντιθάλαμο, θα ξεσκονιστούμε, θα πάρουμε ένα ύφος σοβαρό και κόσμιο, προτού μας δεχτεί η λαίδη Βρετανία: “Ορίστε, κύριοι, αλλά μη φλυαρείτε δίχως μέτρο, μη χειρονομείτε, μη θορυβείτε, μη λέτε άσκημα λόγια, μην πειράζετε τις γυναίκες στο δρόμο. Μάθετε να παίρνετε το μπάνιο σας κάθε πρωί, να ντύνεστε σαν τίμιοι άνθρωποι και να κρατάτε τα μαχαιροπήρουνα σύμφωνα με τους καθιερωμένους κανόνες. Εμείς είμαστε ένα έθνος respectable”». (Όλα αυτά τα φαντάζεται)

[11] Γ. Θεοτοκάς, «Εισαγωγή», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 9.

[12] Γ. Θεοτοκάς, «Η Θεά», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 104: «Μήπως στην άκρη όλων των προσπαθειών υπάρχει άλλο τίποτα εξόν από το θάνατο και τη λήθη; *Βλέπε γαρ οπίσω το αχανές του αιώνος και το πρόσω άλλο άπειρον...*» (Η πλάγια γραφή του πρωτοτύπου). Πρόκειται για απόσπασμα του Μάρκου Αυρηλίου, *Τα εις εαυτόν* (Μ. Αυρήλιος, *Τα εις εαυτόν*, Πρώτος τόμος [Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Κάκτος, 1998, Βιβλίο 4^ο, 50] σ. 112).

[13] Γ. Θεοτοκάς, «Επίλογος», *Ωρες αργίας*, ό.π., σ. 110-111: «Βάστα, ψυχή, κ' η πάλη είναι γερή,/Βάστα καλά και τήρα μη λυγίσεις./Πρέπει ψηλά μια πίστη να κρατήσεις/ Με ψυχρό θάρρος και βουλή σκληρή./

Κανείς να καταλήσει (sic) δεν μπορεί/ Τους θεούς που κίνησες να προσκυνήσεις./ Το δρόμο το μοιραίο θα συνεχίσεις/Μπροστά! Κι' ας είναι αντίθετοι οι καιροί./

Ω σκέψη μου λυτρώσου από τα πάθη,/ Άφοβα σκάβε στις ζωής τα βάθη,/ Κυβέρνα της καρδιάς την τρικυμία./

Εσύ νικάς! Τη σύγχυση του κόσμου/ Και των ορμών μου ρύθμισε, και δώσ' μου/ Φως, ομορφιά, χαρά και ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ./

[14] Π., «Ωρες αργίας» (Βιβλιοκριτική), *Νέα Εστία* 104 (1931) σ. 441-443.

[15] B. Inwood, *The Cambridge Companion to Stoics* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003).

<https://bit.ly/3qcraqM>